

УДК 343.222

Л.С. Кучанська, канд. юрид. наук

Одеській національний університет ім. ІІ Мечникова

кафедра кримінального права, кримінального процесу і криміналістики,
Французькій бульвар 24/26, Одеса, 65058, Україна

ЗМІСТ ТА СПІВВІДНОШЕННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ КАТЕГОРІЙ: СУБ'ЄКТИВНА СТОРОНА І ВІНА

Досліджено зміст та співвідношення вказаних кримінально-правових категорій, їх реальне співіснування в окремих групах злочинів

КЛЮЧОВІ СЛОВА: склад злочину, суб'єктивна сторона складу злочину, вина та її форми, мотив злочину, мета злочину.

У ст. 62 Конституції України закріплено, «що особа вважається невинною у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вина не буде доведена в законному порядку і встановлена обвинувальним вироком суду». Це важливе конституційне положення знайшло своє закріплення в положеннях ч.2 ст. 2 «Підстави кримінальної відповідальності», ст. 23 «Вина», ст. «Умисел та його види» та 25 «Необережність та його види» Кримінального кодексу України (далі КК) і свідчить про те, що основною ознакою при вирішенні питання про притягнення особи до кримінальної відповідальності, є наявність в її діяннях відповідної форми вини.

Говорячи про вину та її форми, необхідно нагадати, що так це вказується тільки в законодавстві про кримінальну відповідальність. Коли ж мова йде про положення кримінального права, то тут вже застосовуються як поняття суб'єктивна сторона так і поняття вина. Це потребує більш чіткого визначення цих понять, що, на нашу думку, повинно сприяти більш точному їх застосуванню як в теоретичному, так і практичному сенсі. Ця проблема, достатньо дискусійною і на протязі багатьох років достатньо широко обговорюється в літературі. Щоб надати їй більш предметний характер, спробуємо зробити це на прикладі певної групи злочинів.

У літературі визнається, що суб'єктивна сторона складу злочину представляє внутрішню сторону суспільно небезпечного діяння, тобто психічне ставлення особи до суспільно небезпечного діяння і його наслідків. Традиційно вважається, що до ознак суб'єктивної сторони складу злочину належать: вина, мотив і мета злочину, певний емоційний стан особи. Вважається, що мотив, мета та емоційний стан не є обов'язковими ознаками, в той час як вина це обов'язкова ознака суб'єктивної сторони [1, 73], вона визначає саму наявність суб'єктивної сторони і значною мірою її зміст [2, 142-144].

Таким чином, перший висновок може бути таким: суб'єктивна сторона складу злочину є більш узагальненим теоретичним поняттям, яке включає в себе: вину, мотив та мету злочину. Її встановлення, за низкою відомих причин, має дуже велике значення при кваліфікації діянь конкретної особи, дає

можливість оцінити як злочинця, так і ступінь тяжкості злочину [3, 81]. В свою чергу, вина є як складовою частиною загального теоретичного визначення суб'єктивної сторони так і необхідним законодавчим визнанням внутрішнього становища людини, яка вчинила суспільно небезпечні діяння, що має безперечний вплив на вирішення питання про притягнення особи до кримінальної відповідальності, правової оцінки її діянь, розмежування з іншими злочинними діяннями тощо.

Але такий підхід до визначення цих понять більш стосується Загальної частини. При аналізі положень, які містяться в нормах Особливої частини, він потребує певного уточнення. Як слушно вказує С.Л. Стрельцов, при визначенні певного складу злочину такого розмежування взагалі немає. Все, що вказується законодавцем як ознаки будь-якого елемента конкретного складу злочину, потрібно встановлювати обов'язково. Відсутність таких ознак свідчить або про наявність у цьому випадку іншого складу злочину, або про відсутність будь-якого складу злочину. Стосується це і ознак суб'єктивної сторони складу злочину. Наприклад, вбивство визнається кваліфікованим, якщо воно вчиняється з корисливих або хуліганських мотивів [ч. 2 ст. 115 КК]; певні умисні дії тільки тоді можуть кваліфікуватися як посягання на територіальну цілісність і недоторканність України, якщо вони вчиняються з метою зміни меж території або державного кордону України [ч. 1 ст. 110]; емоційний стан стає обов'язковою ознакою вбивства, якщо воно було вчинено в стані сильного душевного хвилювання, що раптово виникло внаслідок протизаконного насильства, систематичного знущання або тяжкої образи з боку потерпілого (ст. 116 КК) [4, 10-11]. Таким чином, наступний висновок може бути таким: прийнято розмежування ознак суб'єктивної сторони на основні та факультативні стосується тільки положень Загальної частини. Що ж до Особливої частини, то тут це виглядає інакше. Те, що вказується законодавцем у диспозиції кримінально-правової норми, підлягає обов'язковому встановленню, бо наявність саме вказаної ознаки/ознак дають змогу правильній кваліфікації діяння. Відсутність таких ознак у діяннях особи свідчить або про наявність у цьому випадку іншого складу злочину, або про відсутність будь-якого складу злочину взагалі. Тут, як ми бачимо, мотив, мета дій конкретної особи або її емоційний стан є обов'язковими ознаками суб'єктивної сторони вказаних складів злочинів і відсутність цих ознак не дозволяє саме так кваліфікувати діяння відповідної особи.

Саме з урахуванням цих попередніх висновків спробуємо на прикладі певної групи злочинів проаналізувати, як співвідносяться між собою теоретичні положення, які в загальному сенсі характеризують суб'єктивну сторону і законодавчі положення, які характеризують вину та її форми. Для такого аналізу візьмемо групу злочинів, які сьогодні відносять до злочинів проти моральності. Такі злочини в діючому КК, разом зі злочинами проти громадського порядку, розміщені законодавцем у Розділі XII Особливої частини «Злочини проти громадського порядку та моральності» і, на перший погляд, усі злочини, які є у цьому розділі, традиційно ділять на дві групи: злочини проти громадського порядку та злочини проти моральності. Але при детальнішому аналізі, спроба більш точно систематизувати ці злочини виглядає складнішою. Дійсно, певні злочини можливо без особливих складнощів класифікувати на ці дві групи, але слід підкреслити, що це стосується не всіх

таких злочинів. На нашу думку, в цьому розділі є злочини, які, при певних умовах, можуть посягати і на громадський порядок і на моральність: наприклад, наруга над могилою (ст. 297 КК), жорстке поводження з тваринами (ст. 299 КК) та ін. Більше того, у деяких злочинах, і на це ми теж звертаємо увагу, громадський порядок і моральнісні устої можуть виступати, як «сумісні», пов'язані між собою об'єкти, наприклад, в хуліганстві (ст. 296 КК), в знищенні, руйнуванні або пошкодженні пом'яток – об'єктів культурної спадщини та самовільному проведенні пошукових робіт на археологічній пам'ятці (ст. 298 КК) [5, 109-114]. Все це потребує більш ретельного підходу до аналізу суб'єктивної сторони таких злочинів.

При такому аналізі, виникають певні проблеми, які потребують свого спеціального дослідження. Це багато в чому пов'язане з тим, що суттєві зміни, які відбуваються у нашій державі, багато в чому впливають на проблеми сучасного визнання моральнісних устоїв суспільства, індивідуальної моралі члена суспільства, діянь, які їх порушують тощо. Це, в свою чергу, ставить достатньо складні завдання перед правовими засобами, які повинні регулювати та охороняти моральнісні устої суспільства та індивідуальну мораль. По-перше, це стосується встановлення необхідних меж теоретичного та правового закріплення морального, як відчуття конкретної особи, в тому числі і стосовно дій, які вона вчиняє і моральності, як певних соціальних норм та правил; аморальності, як антисоціальних вчинків та правопорушень, в тому числі і злочинів. Це прийнято в будь-якому цивілізованому суспільстві для правового розв'язання виникаючих проблем на різних рівнях, включаючи і законодавче забезпечення можливості притягнення до кримінальної відповідальності за порушення окремих (деяких) таких норм та правил. По-друге, це виглядає достатньо складним враховуючи всі можливі аспекти вказаної проблеми, зокрема, положень, законодавчої техніки, коли слід достатньо чітко, на рівні конкретної кримінально-правової норми або групи таких норм, провести межу між «спорідненими» поняттями, тобто, визнати, що потрібно зі складного світу внутрішніх почуттів особи віднести до можливості правового регулювання на рівні суспільства, а що «залишити» для особистого «користування»; що з понять моральності можна залишити на рівні «морального кодексу» і при порушенні таких правил застосовувати тільки громадську відповідальність, а за які порушення потрібно встановити реальну правову, в нашому випадку – кримінальну – відповідальність тобто надати державі реальні соціальні важелі впливу на поведінку членів суспільства. Це, на нашу думку, черговий висновок, який ми отримали досліджуючи цю проблему.

Зараз, з урахуванням усіх попередніх висновків, перейдемо до більш загального аналізу визначеної теми. Сьогодні існує достатньо традиційне виділення вищевказаної групи злочинів [7, 475]. Але для проведення більш глибокого цілеспрямованого дослідження злочинів, які виділяють у таку групу, їх слід, в свою чергу, ще додатково систематизувати.

Так, можна, запропонувати класифікувати всі ці злочини на наступні групи:

- а) злочини, які пов'язані з посяганням на моральнісні устої, що забезпечують збереження та існування національних, релігійних та загальнолюдських традицій;
- б) моральнісні устої в статевій сфері;

в) моральнісні устої у сфері розвитку неповнолітніх.

Такий підхід дасть змогу більш детально проаналізувати проблеми суб'єктивної сторони цих злочинів. Продовжуючи наукове дослідження в цьому напрямку, то можна вважати, що достатньо обґрунтованими виплидають пропозиції щодо доповнення цієї групи злочинів і іншими злочинами, які зараз існують в діючому КК України [8, 5].

В усякому разі, таке первісне дослідження всіх цих злочинів дозволяє висловити загальне припущення стосовно того, що ці злочини, мабуть, як ніякі інші, несуть в собі, в своєму змісті обов'язкову необхідність враховувати при їх вчиненні не тільки все те, що характеризує психічне ставлення особи до дій, які вона скоює, а й надавати цьому додаткового спеціального аналізу. Це обов'язкового потрібно робити тому, що, на нашу думку, моральнісні устої суспільства, як кримінально-правова категорія, яка характеризує об'єкт цих злочинів і моральність та мораль, як більш загальні соціальні категорії, повинні мати в цих злочинах не тільки загальноправове, а й спеціальне визнання, що, при законодавчому формулюванні цих злочинів, знаходить своє безпосереднє вираження в їх змісті. Це, в свою чергу, дозволяє зробити висновок про те, що, на відміну від інших злочинів, злочини проти моральності мають безпосереднє відношення до встановлення основ суспільної моральності та індивідуальної моралі при вчиненні особою суспільно небезпечних діянь. Причому саме тут це повинно свідчити не тільки про свідоме вчинення особою таких дій, а є обов'язковим структурним елементом існування суб'єктивної сторони цієї групи злочинів. Розуміння цього багато в чому дозволяє не тільки вірно кваліфікувати такі діяння, а й відмежовувати їх від зовнішньо схожих дій, але які мають інші відзнаки суб'єктивної сторони.

На нашу думку, розуміється це і на рівні вищих судових установ в нашій країні. Наприклад, у Постановках Пленуму Верховного суду України стосовно злочинів цієї групи, прямо вказується на необхідність при розгляді таких кримінальних справ, з'ясовувати всі фактичні обставини, звертаючи при цьому спеціальну увагу на направленість умислу, мотив підсудного, мету його дій [9].

Наявність цього не порушує загальноновстановлених правил щодо законодавчого закріплення вини, мотиву і мети при вчиненні цих злочинів. Нагадаємо, що якщо будь-які з цих ознак законодавець увів як обов'язкові для конкретного складу злочину, то їх встановлення для кваліфікації діяння саме за цією кримінально-правовою нормою є необхідним. Тому при правовій оцінці злочинів цієї групи, встановлення усіх ознак суб'єктивної сторони є не тільки обов'язковим з точки зору загальної кримінально-правової кваліфікації, а й необхідним для встановлення змісту вчинених діянь, більш точного їх співвідношення до змісту положень конкретного закону про кримінальну відповідальність.

Література

1. Кримінальне право України. Загальна частина: Схеми. Таблиці. Визначення: Навч. посібник / За ред. С.В. Фесенка. – К.: Юрінком Інтер, 2007. – 272 с.
2. Кримінальне право України: Загальна частина: Підручник для сту-

- дентів юрид. спец. вищ. закладів освіти / М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та ін.; За ред. професорів М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – Київ-Харків: Юрінком Інтер-Право, 2001. – 416 с.
3. Кримінальне право України. Загальна та Особлива частини: Навчальний посібник / За заг. ред. В.М. Стратонова. – К.: Істина, 2007. – 400 с.
 4. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар. Видання п'яте, перероблене та доповнене / Від. ред. С.Л. Стрельцов. – Х.: ТОВ «Одіссей», 2008. – 800 с.
 5. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар. Видання п'яте, перероблене та доповнене / Від. ред. С.Л. Стрельцов. – Х.: ТОВ «Одіссей», 2008. – 800 с.
 6. Кучанська Л.С. Злочини проти моральності: об'єкт і система. Правова держава, № 7, 2004, с. 115-116.
 7. Уголовное право Украины. Общая и Особенная части: Учебник/Отв. редактор заслуженный деятель науки и техники Украины, доктор юрид. наук, профессор Е.Л. Стрельцов. – Х.: ООО «Одиссей», 2006. – 720 с.
 8. Кучанська Л.С. Поняття та система злочинів проти моральності у кримінальному праві України. Автореферат дис. канд. юрид. наук. Київ, 2007. – 20 с.
 9. Див., Постанови Пленуму Верховного суду України: № 12 від 3.12.1997 р. «Про судову практику в справах про хуліганство»; № 2 від 27.02.2004 р. «Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочини чи іншу антигромадську діяльність» та ін. Збірник постанов Пленуму Верховного суду України у кримінальних справах: 1973-2005 рр. – Х.: «Одіссей», 2006. – 528 с.

Л. С. Кучанская

Одесский национальный университет им. И.И. Мечникова
кафедра уголовного права, уголовного процесса и криминалистики

СОДЕРЖАНИЕ И СООТНОШЕНИЕ УГОЛОВНО-ПРАВОВЫХ ПОНЯТИЙ: СУБЪЕКТИВНАЯ СТОРОНА И ВИНА

РЕЗЮМЕ

Субъективная сторона состава преступления и вина являются установленными уголовно-правовыми категориями, которые соотносятся между собой как общетеоретическое понятие и законодательное положение. Анализируя их, следует обращать внимание, что в некоторых случаях, их установление носит не только обязательный формальный характер, но и помогает более точно понять законодательное содержание преступных деяний, лучше квалифицировать такие деяния.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: состав преступления, субъективная сторона состава преступления, вина и ее формы, мотив преступления, цель преступления.